

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

В. І. Король

кандидат юридичних наук,
завідувач відділу міжнародного приватного права та порівняльного правознавства
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
Національної академії правових наук України (м. Київ)

УДК 341.241.8 : 339.542.2

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ: РЕГІОНАЛЬНІ УГОДИ У КОНТЕКСТІ НОРМ ТА ПРИНЦИПІВ СОТ

Присвячено розгляду правових норм Світової організації торгівлі, якими передбачено створення та функціонування зон вільної торгівлі та митних союзів у сфері міжнародної торгівлі товарами, а також укладення регіональних угод у сфері торгівлі послугами. Досліджено питання співвідношення одного із основних принципів СОТ — найбільшого сприяння та зазначених вище регіональних торговельних об'єднань, створення яких дозволено як спеціальний виняток.

Ключові слова: принципи та норми СОТ, регіональні торговельні угоди, зовнішньоекономічна політика.

Однією із основних контрглобалізаційних тенденцій сучасності є інтенсифікація процесів економічної інтеграції у регіональній площині, що актуалізує питання збереження дієвості міжнародною торговельною системою, інституційно-правовим центром якої вважається Світова організація торгівлі та її багатосторонні угоди.

У контексті процесів регіоналізації, які вимагають корегування державами та їхніми інтеграційними об'єднаннями своїх зовнішньоекономічних стратегій, особливого значення набуває такий правовий інструмент їх реалізації, як регіональні угоди.

Незважаючи на те, що права та обов'язки за такими угодами набувають зазначені суб'єкти публічного права, їхні дії спрямовано на забезпечення інтересів суб'єктів господарювання, які потребують забезпечення належного доступу товарів, послуг, капіталів на ринки інших країн, підвищення рівня захисту інвестицій, прав інтелектуальної власності тощо. Такі дії можуть призводити до виникнення правових бар'єрів для забезпечення приватних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності тих держав, які залишаються поза межами регіональних торговельно-економічних блоків.

© Король В. І., 2011

Виходячи з того, що, з одного боку, до головних досягнень у сфері зовнішньої економічної політики українська держава відносить набуття членства у Світовій організації торгівлі, а з іншого, — Україною проводиться низка переговорів щодо укладення регіональних угод як з її членами, так і країнами СНД, які знаходяться в процесі приєднання до цієї міжнародної економічної організації, можна визначити мету цієї статті. Вона полягає у розкритті правових аспектів відповідності інтеграційних об'єднань та регіональних угод, на підставі та згідно з умовами яких вони створюються і функціонують, принципам та нормам СОТ.

Для комплексного дослідження питання доцільним вбачається звернення до аналітичних матеріалів Світової організації торгівлі, робіт вітчизняних та іноземних вчених, переважно у галузі міжнародного економічного права, В. Ф. Опришка, В. М. Шумілова, Д. Карро та П. Жюйара, Д. Г. Лук'яненка тощо.

Загальні засади та особливості правового регулювання міжнародних торговельних відносин обумовлюються системою принципів, які дістали закріплення (як слушно зазначає В. Ф. Опришко), насамперед, у документах Конференції ООН з торгівлі і розвитку. Серед основних з них у контексті мети статті доцільно виділити такі два, які, як буде розкрито нижче, перебувають у суперечливому взаємозв'язку. Так, міжнародна торгівля повинна вестися в режимі найбільшого сприяння, та водночас вона повинна сприяти розвитку регіональних економічних угруповань, інтеграції та інших форм економічного співробітництва між країнами, що розвиваються [1, с. 140].

У свою чергу, в рамках багатосторонніх угод СОТ одним із основних є принцип недискримінації або рівності усіх партнерів у сфері міжнародної торгівлі, який закріплено у ст. 1 частини I Генеральної Угоди з тарифів і торгівлі 1947 р., яка є невід'ємною складовою Генеральної Угоди з тарифів і торгівлі 1994 р. Таким чином, відповідно до загального режиму найбільшого сприяння (*General Most-Favoured-Nation Treatment*) преференції щодо мит та митних зборів, які стосуються експорту або імпорту товарів, що походять з будь-якої країни-члена СОТ, повинні надаватись, причому безумовно та негайно, аналогічним товарам, які визнаються такими, що походять з території усіх інших членів СОТ.

Наведене формулювання клаузули про найбільш сприятливу націю (*most favoured nation*) визначає загальний підхід, з якого в рамках СОТ для окремих форм інтеграційних об'єднань, що створюються та функціонують на умовах, закріплених у регіональних угодах, зроблено спеціальний виняток.

При цьому необхідно враховувати дві важливі тенденції у сфері міжнародних торговельних відносин, які, як зауважено у спеціальній доповіді СОТ, здатні здійснювати суттєвий вплив на багатосторонню торговельну систему. Перша тенденція полягає у постійному зростанні кількості чинних угод про преференційну торгівлю, яких налічується вже більше трьохсот, тобто їх стало більше за останні два десятиліття у чотири рази. Друга тенденція характеризує змістовний аспект та полягає у розширенні кола відносин, які суб'єктам міжнародного економічного права вдається врегулювати в рамках регіональних угод, в той час, як щодо значної їхньої частини не вдалося досягти домовленостей в ході багатосторонніх переговорів СОТ [2, с. 3].

Кожній формі інтеграційних об'єднань притаманні важливі особливості, які найбільш рельєфно можна визначити, розглядаючи як складові в рамках певної системи. Як зазначає один із провідних російських вчених у сфері міжнародного економічного права В. М. Шумілов, на практиці прийнято розрізняти такі державно-правові форми інтеграційних об'єднань:

1) *зона вільної торгівлі* (скасування митних тарифів у торгівлі між країнами-учасницями при збереженні кожною з них національних митних тарифів у торгівлі з третіми країнами);

2) *митний союз* (запровадження єдиного митного тарифу щодо третіх країн);

- 3) *спільний ринок* (скасування митних тарифів та нетарифних бар'єрів при переміщенні товарів, послуг, капіталів, робочої сили);
- 4) *економічний союз* (вільне переміщення товарів, послуг, капіталів, робочої сили, єдина зовнішньоекономічна політика);
- 5) *єдиний економічний простір* з відповідною політичною надбудовою (запровадження єдиної валюти) [3, с. 148].

У практичній площині для реалізації зовнішньоекономічної політики України як на європейському, так і євразійському напрямках актуальність становлять зони вільної торгівлі (ЗВТ). Про це свідчать переговори нашої країни з Європейським Союзом про укладення розширеної Угоди про зону вільної торгівлі, яка, принаймні, на середньострокову перспективу, залишатиметься для України максимально досяжним рівнем економічної інтеграції на двосторонньому рівні. У свою чергу, 18 жовтня 2011 р. у м. Санкт-Петербург Україна та ще сім країн-членів СНД підписали Угоду про зону вільної торгівлі, яка може почати функціонувати з 2012 року.

Беручи до уваги те, що угоди про ЗВТ відносяться до "регіональних угод", що є родовим поняттям, доцільно зауважити, що таке визначення потребує розширювального тлумачення, оскільки іманентна функція держав здійснювати зовнішньоекономічну політику, яка сприяла б забезпеченню інтересів суб'єктів господарювання, обумовлюють інтенсифікацію процесів щодо укладення угод як міжрегіональних, так і транс-регіональних. До останньої групи можна віднести потенційно можливу Угоду про зону вільної торгівлі між Україною та лідером АСЕАН — Сінгапуром про здійснення переговорів, щодо якої було офіційно повідомлено СОТ у 2007 р. відповідно до її процедурних вимог.

У свою чергу, така форма регіональної економічної інтеграції, як митний союз є актуальною для України у контексті необхідності визначення оптимальної моделі взаємодії з Митним союзом Російської Федерації, Республіки Білорусь та Республіки Казахстан, який почав функціонувати з 1 січня 2010 р. При цьому цілком прогнозованою є позиція Росії, яка, з точки зору власних інтересів, висловлюється проти взаємодії у форматі 3+1 та наполегливо переконує Україну стати його учасницею.

У випадку прийняття нашою державою такого рішення українські суб'єкти підприємництва можуть неочікувано опинитись в іншій економіко-правовій реальності, обумовленій поточними процесами та планами переходу зазначеними країнами до наступних рівнів економічної інтеграції. Так 19 грудня 2011 р. у Москві відбудеться засідання Вищого органу Митного союзу на рівні глав держав, яке буде останнім перед набранням чинності договорів щодо формування Єдиного економічного простору Росії, Білорусі і Казахстану, який почне функціонувати з 1 січня 2012 р. При цьому в Декларації про євразійську економічну інтеграцію зафіксовано наміри цих трьох країн здійснити усі необхідні правові заходи для формування до 2015 р. Євразійського економічного союзу.

Очевидно, що як участь, так і не участь України в цих інтеграційних процесах породжуватиме для держави та вітчизняних суб'єктів господарської діяльності певні можливості та ризики, що потребує здійснення окремого системного аналізу в контексті завдань зовнішньоекономічної тактики та стратегії нашої країни.

Виділяючи в рамках міжнародної економічної інтеграції два рівні: мікроінтеграцію суб'єктів господарської діяльності різних країн, яка визначається як транснаціоналізація та макроінтеграцію, яка здійснюється через об'єднання держав — економічний регіоналізм, відомий вітчизняний вчений-економіст Д. Г. Лук'яненко зазначає, що як теоретично обґрунтованими та практично апробованими розглядаються наступні форми міжнародної економічної регіональної інтеграції, які можна диференціювати на:

- 1) торгівельно-орієнтовані: зона преференційної торгівлі, зона (асоціація) вільної торгівлі та митний союз;

2) як торгівельно, так і виробничо-орієнтовані: спільний ринок, економічний та валютний союз, політичний союз [4, с. 275].

Такий поділ є важливим у контексті необхідності оптимізації співвідношення між правовим інструментарієм, який використовується державою та завданнями зовнішньоекономічної стратегії України, які повинні мати чітку кореляцію з внутрішніми потребами та інтересами країни в економічній сфері, де стійкою тенденцією є деградація не тільки її наукової, інноваційно-технологічної, а й промислово-виробничої сфери.

Оскільки основний акцент на сучасному етапі Україна робить саме на торгівельно-орієнтовані форми як на європейському, так і євразійському напрямках, доцільно брати до уваги об'єктивні обмеження, які накладаються зовнішнім середовищем, внаслідок чого намірів лише України щодо розширення у просторі виробничо-орієнтованої форми міжнародної економічної інтеграції недостатньо. Водночас збереження та відновлення конкурентоздатності української промисловості відповідає життєво важливим інтересам нашої держави та суспільства при тому, що виробнича сфера набула чітких гео економічних ознак. При цьому українські суб'єкти господарювання знаходяться на узбіччі процесів співробітництва, оскільки рідко включаються до транснаціональних виробничих ланцюгів як проміжні ланки, роль яких виконують суб'єкти господарювання Азійсько-Тихоокеанського регіону — Китаю, Індії, країн-членів АСЕАН тощо.

Для визначення врегульованих в рамках СОТ відносин щодо створення та функціонування певних форм інтеграційних об'єднань з наведених вище, необхідним є звернення, насамперед, до норм Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (*The General Agreement on Tariffs and Trade*) та Генеральної угоди з торгівлі послугами (*The General Agreement on Trade in Services*). Так, відповідно до п. 4 ст. XXIV ГАТТ передбачено створення лише таких форм тіснішої економічної інтеграції між країнами, які є сторонами регіональних угод, як митний союз та зони вільної торгівлі.

При цьому, згідно з п.п. (а) п. 8 ст. ст. XXIV ГАТТ під митним союзом розуміється заміна, принаймні, двох митних територій на одну територію таким чином, що мита та інші обмежувальні засоби регулювання торгівлі, за винятком, звичайно, дозволених, скасовуються щодо основної частини торгівлі між складовими територіями союзу або хоча б основної частини торгівлі товарами, які походять з таких територій.

У свою чергу, згідно із п.п. (б) п. 8 цієї ж статті ГАТТ має місце не заміна, а створення групи з декількох митних територій, тобто, зони вільної торгівлі, в рамках якої мита та інші обмежувальні засоби регулювання торгівлі за винятком дозволених скасовуються відносно основної частини торгівлі між складовими територіями щодо товарів, які походять із таких територій.

Як зазначають французькі правознавці у сфері міжнародного економічного права Д. Карро та П. Жюйар, оскільки регіональні інтеграційні об'єднання, запроваджуючи зони преференційної торгівлі, відверто йдуть всупереч з принципом рівності торгівельних партнерів, вони є за своєю природою дискримінаційними. Однак у зв'язку з визнанням таких об'єднань відповідно до ст. XXIV ГАТТ-47 члени інтеграційних об'єднань звільняються від своїх зобов'язань щодо третіх країн, проте не усіх, а лише в частині дотримання режиму найбільш сприятливої нації у сфері міжнародної торгівлі товарами, тобто зобов'язань, передбачених у згаданій вище ст. I, а також ст. II частини I ГАТТ [5, с. 244].

У контексті наведених вимог ст. XXIV ГАТТ можна зазначити, що цією статтею встановлюються дві вимоги, які можна віднести до матеріально-правових, поряд із системою вимог процедурного характеру, необхідних для того, щоб регіональні економічні об'єднання вважалися таким, що відповідають принципам та нормам Світової організації торгівлі.

При цьому, якщо перша умова є спільною для обох форм інтеграційних об'єднань, то друга стосується лише митних союзів. Таким чином, по-перше, умови регіональних угод щодо створення зони вільної торгівлі або митного союзу повинні забезпечувати лібералізацію суттєвої частини торгівлі. У цьому контексті доцільно зауважити, що донині відсутні єдині підходи серед членів СОТ в частині того, що слід розуміти під “суттєвою частиною торгівлі” (*substantially all the trade*).

Незважаючи на важливість питання, воно залишилось без вирішення й у спеціальному документі — Домовленості про тлумачення статті XXIV ГАТТ 1994 (*Understanding on the Interpretation of Article XXIV of the General Agreement on Tariffs and Trade 1994*), що є невід'ємною частиною цієї угоди.

Друга вимога матеріально-правового характеру стосується єдиного митного тарифу, який запроваджується щодо третіх країн у рамках митних союзів, полягає у тому, що він не повинен бути більш жорстким у порівнянні з національними тарифами країн, які він змінює, що є цілком виправданим підходом.

Розкриті вище аспекти стосувались митних союзів та зон вільної торгівлі, в яких визначався правовий режим щодо експорту та імпорту товарів суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності членів СОТ.

Водночас процеси регіональної економічної інтеграції не тільки не зменшують, а навіть підвищують значення сфери надання послуг у зовнішньоекономічній сфері, що може здійснюватись як у транскордонній площині, тобто без перетину постачальником послуг кордону, так і безпосередньо на території іншого члена СОТ. При цьому, виходячи з найменування та змісту норм Генеральної угоди з торгівлі послугами (ГАТС), такі відносини, з понятійної точки зору, визначається дещо специфічно, як “торгівля послугами”.

У ст. II цієї угоди також закріплений базовий принцип СОТ “недискримінації”, який сформульовано з урахуванням специфіки сфери надання послуг. Так, у цій статті передбачено, що кожний член організації повинен негайно і безумовно надати щодо заходів, передбачених ГАТС, для послуг та їхніх постачальників інших членів СОТ такий режим, який був би не менш сприятливий у порівнянні з тим, який ним надається для таких же послуг або ж для їх постачальників будь-якого члена СОТ.

Водночас нормами ГАТС, закріпленими у ст. V, членам СОТ дозволяється бути сторонами угод, спрямованих на лібералізацію торгівлі послугами, що також слід розглядати як спеціальне виключення із сфери дії клаузули про найбільш сприятливу націю. Члени СОТ мають право на укладення таких угод при дотриманні певних умов: якщо вони охоплюють істотну кількість галузей та не допускають або суттєво усувають дискримінацію (у розумінні ст. XVII ГАТС) між учасниками таких угод у відповідних секторах. Зазначеною статтею ГАТС передбачається запровадження іншого принципово важливого для системи угод СОТ національного режиму, в рамках якого у секторах, які входять до національного розкладу, кожний член повинен надати послугам або постачальникам будь-якого члена СОТ режим не менш сприятливий, який надається у порівнянні з такими ж своїми послугами або постачальниками.

Важливо зазначити, що преференційним режимом мають право користуватись не всі постачальники послуг членів СОТ, які є юридичними особами. Так, згідно з п. 6 ст. V ГАТС постачальник послуг будь-якого з членів СОТ, який є юридичною особою, заснованою відповідно до вимог законодавства учасника угоди про економічну інтеграцію, що стосується сфери послуг, має право користуватись режимом, передбаченим цією угодою за однієї умови, а саме, якщо він здійснює комерційні операції на території інших учасників угоди, які можуть бути кваліфіковано як “важливі”.

Крім вимог СОТ, відповідно до яких основною метою укладення регіональних угод є підвищення рівня лібералізації правового режиму торгівлі товарами та послугами між їхніми сторонами, не може бути залишено поза увагою й інше, не

менш важливу вимогу. Її сутність полягає у тому, що умови регіональних угод не повинні порушувати інтереси тих членів СОТ, які не є їхніми сторонами, що цілком може мати місце. У такому випадку на учасників таких угод, поряд з додатково наданими правами, нормами як ГАТТ, так і ГАТС покладається відповідний обов'язок, що характеризує їхні спільні підходи.

Так, у п. 4 ст. V ГАТС передбачено, що така угода не повинна призводити до збільшення загального рівня бар'єрів у торгівлі послугами щодо будь-якого іншого члена поза цією угодою порівняно з тим рівнем, який існував до її укладення.

У свою чергу, згідно з п.п. 4, 5а і 5б ГАТТ учасники регіональних угод не повинні створювати нові бар'єри або посилювати обмежувальні заходи у торгівлі з іншими членами СОТ. Якщо у випадку створення митного союзу все ж таки має місце підвищення ставок митних тарифів, члени СОТ мають право звернутись до процедури переговорів, що передбачено у ст. XXVIII ГАТТ, з метою внесення змін до переліку раніше погоджених поступок, результатом чого повинно стати надання інтеграційним об'єднанням, іншим членам організації компенсаційних поступок, що можна вважати цілком обґрунтованим підходом.

Виходячи з викладеного вище, можна зробити висновок, що у багатосторонніх угодах СОТ безпосередньо передбачено створення інтеграційних об'єднань у двох формах: зони вільної торгівлі та митного союзу, які мають відповідати сукупності матеріально-правових вимог.

При закріпленні в ГАТТ та ГАТС права членів Світової організації торгівлі на їхнє створення через укладення регіональних угод передбачалось, що реалізація ними цього права буде здійснюватись як спеціальний виняток щодо загального принципу недискримінації. Водночас на практиці має місце значне зростання кількості як укладених регіональних угод, так і тих, щодо яких проводяться переговори, у тому числі Україною, що є свідченням неочікуваної трансформації регулятивної функції цього винятку у сфері міжнародних торгівельних відносин.

Враховуючи значення, якого набувають регіональні угоди в системі правових механізмів реалізації зовнішньоекономічної політики держав, у подальшому необхідним вбачається дослідження правових проблем потенційної участі нашої країни одночасно в регіональних економічних об'єднаннях на європейському та євразійському напрямках, що повинно сприяти оптимізації правового забезпечення зовнішньоекономічної тактики та стратегії України.

Список використаних джерел

1. *Опришко, В. Ф.* Міжнародне економічне право [Текст] : [підруч.] / В. Ф. Опришко. — [вид. друге, перероб. і доп.]. — К. : КНЕУ, 2003. — 311 с.
2. The WTO and preferential trade agreements: From co-existence to coherence. — World Trade Report 2011 [Electronic resource] World Trade Organization. — URL : http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/world_trade_report11_e.pdf.
3. *Шумилов, В. М.* Международное экономическое право [Текст] / В. М. Шумилов. — М. : ДеКА, 1999. — 400 с.
4. Международные стратегии экономического развития [Текст] : [учеб. пособ.] / под ред. Ю. В. Макогона. — К. : Знання, 2007. — 461 с. — (Высшее образование XXI века)
5. *Карро, Д.* Международное экономическое право [Текст] / Д. Карро, П. Жюйар ; [пер. с франц.]. — М. : Международные отношения, 2002. — 580 с.

Рекомендовано до друку відділом міжнародного приватного права та порівняльного правознавства Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва Національної академії правових наук України (протокол № 8 від 15 листопада 2011 року)

Надійшла до редакції 20.11.2011

Король В. И. Правовые механизмы внешнеэкономической политики: региональные соглашения в контексте принципов и норм ВТО

Статья посвящена рассмотрению правовых норм Всемирной торговой организации, которыми предусмотрено создание и функционирование зон свободной торговли и таможенных союзов в сфере международной торговли товарами, а также заключение региональных соглашений в сфере торговли услугами. Исследован вопрос о соотношении одного из основных принципов ВТО — наибольшего благоприятствования и указанных выше региональных торговых объединений, создание которых разрешено в качестве специального исключения.

Ключевые слова: принципы и нормы ВТО, региональные торговые соглашения, внешнеэкономическая политика.

Korol, V. I. Foreign Economic Policy Legal Mechanisms: Regional Agreements under WTO's Principles and Rules

The article is devoted to the rules of the World Trade Organization, governing formation and operation of free trade areas and customs unions in the area of international trade in goods as well as regional trade agreements conclusion in the area of trade in services. Correlation between one of the WTO's fundamental principles — most favoured nation and above mentioned regional trade arrangements permitted as a special exception is also researched.

Key words: principles and rules of WTO, regional trade agreements, foreign economic policy.

